

Åsa Wikforss: Inträdestal i Svenska Akademien

Talare

Åsa Wikforss
Filosof

Datum

20 december 2019

Plats

Stora börssalen

Omständigheter

Svenska Akademien avslutar arbetsåret genom att fira sin högtidsdag med en offentlig sammankomst i Börssalen den 20 december klockan 17. Gustaf III, som hade sinne för teater, har utfärdat noggranna scenanvisningar för ceremonin, vilka i allt väsentligt fortfarande följs. Vid sammankomsten 2019 valdes poeten Tua Forsström, författaren Ellen Mattsson, författaren Anne Swärd och filosofen Åsa Wikforss, in i Akademien. Åsa Wikforss höll sitt tal för Sara Danius som hon efterträdde på stol 7.

Vad är en människa? Detta är kanske filosofins första, mest ursprungliga fråga. Den ställdes av antikens filosofer och den ligger till grund för ett antal av den samtida filosofins centrala forskningsområden – språkfilosofin, medvetandefilosofin, kunskapsteorin och moralfilosofin. Frågan tillhör förstås inte bara filosofin längre, utan återfinns inom många andra forskningsområden. Men även om filosofin måste stå i nära kontakt med de empiriska vetenskaperna så närmar den sig den mänskliga naturen på ett distinkt sätt: genom att systematiskt utforska de mest grundläggande dimensionerna hos den mänskliga tillvaron.

Människan är inte bara kropp utan har också ett medvetande. Detta är mångfacetterat. Det handlar om vårt tänkande: förmågan att resonera, reflektera och föreställa sig. Det handlar om våra känslor, inte bara rädsla och glädje utan komplicerade mänskliga känslor som längtan, avund och ånger. Och det handlar förstås om våra sinnen: smak-, hörsel-, känsel- och synintryck som tillsammans gör världen tillgänglig för oss. Att förklara hur medvetandet förhåller sig till världen, både till den fysiska kroppen och till dess omgivning, hör till den samtida medvetandefilosofins centrala utmaningar.

Vad av allt detta är unikt mänskligt? Genom filosofins historia har man gärna fokuserat på tänkandet. Antikens store filosof Aristoteles föreslog att människan är det förnuftiga djuret. Hon har känslor och förmågor precis som djuren, men till skillnad från dem har hon också förmågan att tala, resonera och planera. Hos 1600-talsfilosofen René Descartes används tänkandet för att upprätta en skarpare rågång mellan oss och djuren. Människan sägs bestå av två substanser, en materiell och en icke-materiell, där den senare kännetecknas just

av tänkandet. Djuren saknar enligt Descartes helt förmågan att tänka och är därför enbart kropp, inte mycket mer än ett komplicerat urverk.

Varför trodde Descartes att denna väsensskillnad förelåg? Kanske påverkades han av den kristna lärans syn på djuren, men de argument han lade fram handlade om något annat: om det mänskliga språkets unika karaktär. Descartes lyfte fram det faktum att vårt språk är så konstruerat att det tillåter oss sätta samman ord för att hela tiden, oavslutligt, säga helt nya saker, uttrycka helt nya tankar; det man brukar kalla språkets och tänkandets produktivitet. Något liknande, menade han, återfinns inte bland djuren och det bevisar att de inte kan tänka.

Idag är det ingen som tror att djuren saknar förmågan att tänka, och forskare undersöker hur grunderna för det mänskliga språket återfinns bland människoapornas komplexa signalsystem. Samtidigt är det ovedersägligt att det mänskliga språket uppvisar egenskaper som inte återfinns hos djurens signaler: produktiviteten men också det faktum att vårt språk tillåter oss att frigöra oss från nuet. Våra ord och begrepp är inte bara tecken för det närvarande utan de tillåter oss att tänka på det som varit, planera för det som kommer och drömma om det som skulle kunna vara. Vi kan måla upp fiktiva världar, myter och berättelser, leva oss in i andras perspektiv och reflektera över vår egen icke-existens. Och vi kan använda språket inte bara för att beskriva utan också för att föreskriva: Inte bara så handlar vi utan också så bör vi handla. Människan är det kulturella djuret vars språk tillåter henne att skapa en kultur och föra den vidare från generation till generation.

Språket är även kopplat till en annan unikt mänsklig företeelse: vår kunskap. Djuren har förstås också kunskap om sin omvärld, baserad på instinkter och förnimmelser, men deras kunskap uppvisar inte några av den mänskliga kunskapens centrala drag. För det första kan vi människor få kunskap inte bara om vår omgivning utan även om företeelser avlägsna i tid och rum, vår historia, avlägsna planeter och till och med kunskap om vår egen evolutionära tillblivelse. Vi är djuret som ställde sig på sina bakben och förklarade hur detta var möjligt. För det andra tillåter det mänskliga språket en spridning och ackumulation av kunskap som inte återfinns någon annanstans bland djuren. Vi har en arbetsdelning när det gäller kunskap, där var och en av oss bidrar med just sina erfarenheter och expertis till en ständigt växande kunskapsmängd. Människan är det vetande djuret, vars förhistoria innefattar en kognitiv revolution.

För att förstå den moderna människan behöver vi också förstå en annan revolution, den vetenskapliga. En vanlig karaktärisering av denna är att människan insåg två avgörande saker: att hon var okunnig och att hon själv ägde förmågan att bota sin okunnighet. Dessa tankar hör upplysningens tid till, där en central idé är just att vi ska släppa de föreskrivna dogmerna och tänka själva. Vi människor kan inte bara tänka, vi kan också tänka på tänkandet, och ställa oss det kritiska tänkandets grundläggande fråga: har jag goda skäl att tro detta? Den vetenskapliga metoden, med tydliga hypoteser, experiment och evidensinsamling, ersatte dogmatism och spekulat

Att tänka själv är emellertid inte detsamma som att tänka ensam. En annan av upplysningens stora insikter var just att kunskapen behöver institutioner som tillåter oss att med gemensamma krafter värna och utveckla kunskapen; institutioner byggda för att vi ska kunna granska varandras argumentation och steg för steg nå det välgrundade. Det mänskliga förnuftet är väsentligen socialt – det fungerar bäst tillsammans med andra, mot bakgrund av gemensamma regler. Det var under upplysningen som universiteten utvecklades som forskningsinstitutioner, akademierna kom till och dagstidningar uppstod på bred front. Därmed lades också grunden för den moderna demokratin och det öppna samhället med fri debatt.

För hur kognitivt avancerade vi än är, så vet vi att det ensamma tänkandet är bräckligt: Vi drivs då lätt av tänkandets inbyggda skevheter och förvillas av våra känslor. Vi behöver varandra för att rätta till fördomar och misstag, men också för att upprätthålla normer för den mänskliga samvaron och sträva mot en bättre värld. Det är lätt att känna missmod när man ser sig om i världen idag, men över tid föreligger faktiskt en moralisk utveckling, till exempel vad gäller hur vi behandlar kvinnor och barn, förhåller oss till människor från andra kulturer eller ser på brott och straff. Denna utveckling har vi att tacka det öppna samhället och dess institutioner för.

Det är viktigt att minnas detta i tider när kunskapen utmanas av dess fiender. Dessa sprider inte bara desinformation för att förvrida vårt tänkande, förvanska vårt kulturarv och få oss att tro att vissa grupper av människor är mer värda än andra. De ger sig också på de institutioner som bär upp kunskapen och demokratin: den fria forskningen, oberoende medier och rättsväsende, museer och bibliotek. I ett antal länder världen över, också nära oss, nedmonteras

demokratin genom att man stegvis nedmonterar det demokratiska samhällets institutioner. Man talar nyspråk och säger sig vara för allas frihet att säga vad som helst, samtidigt som man medvetet underminerar just de institutioner som krävs för att vi ska ha sann frihet att tänka och handla.

Det är med bävan jag står inför stol sju. Här satt den första kvinnan i Akademien, Selma Lagerlöf som valdes in 1914. Här satt den första kvinnliga ständiga sekreteraren, Sara Danius. Det här skulle inte ha varit ett sådant tal. Inte när en ledamot avgått, inte när hon levde. Men så inträffade det tragiska.

Jag kände inte Sara Danius personligen, hade bara hälsat som hastigast på henne en gång, men vi var generationskamrater. Vi började läsa på Stockholms universitet samma år, 1982, flyttade båda till den amerikanska ostkusten där vi doktorerade i mitten av 90-talet, blev båda professorer i Sverige 2008. I hennes fall stod det dock klart från början att hon inte skulle nöja sig med en akademisk karriär. Redan innan hon påbörjade sin forskarbana var hon en uppskattad skribent på våra kultursidor. Hon trodde på litteraturens speciella förmåga att uppenbara människan och världen, och hon använde sig av sin expertis för att sprida detta budskap långt utanför universitetet, ofta med stor humor.

Danius intresserade sig för de litterära giganterna, eller, som hon kallade dem, Finlandsfärjorna: Stendhal, Balzac, Flaubert, Proust, Joyce, Mann. Hon närmade sig dem inte med dyrkan, hon ville inte avguda utan avkoda och förankra; hon var intresserad av giganternas förtöjningar i vardagen, av trossen vid kajplats 158. Efter hennes bortgång har många betonat hur hennes texter var fyllda med konkreta objekt: en blå tvål, chokladtårta, röntgenbilder, gatureklam och en uppsjö av kravatter, sammetsbyxor och sidensjalar. Vilken funktion fyllde egentligen alla dessa objekt?

Inte en utan flera. Ibland användes de som metaforer för ett komplext litterärt verk, som när hon beskriver Prousts roman På spaning efter den tid som flytt i termer av hur man lyckas med att göra majonnäs. Ibland handlade det om att skärskåda hur författare, som Stendhal och Balzac, gav detaljerade beskrivningar av klädesplagg för att blottlägga ett samhälles strukturer och maktförhållanden.

En särskilt intressant roll som dessa objekt fyller rör just den mänskliga kunskapen. När Sara Danius skriver om 1800-talsrealismen argumenterar hon mot den vedertagna tesen att realismen strävade efter att avspegla verkligheten.

De realistiska författarnas fokus, menar hon, är inte det sedda, utan synliggörandet. De vill illustrera svårigheten att avkoda världen och framhäver gapet mellan hur individen uppfattar världen och hur den faktiskt är. Det räcker inte med att se på världen, ting och människor, den måste också avläsas och förstås.

I sin avhandling *The senses of modernism* fokuserar Danius på liknande sätt på hur det tidiga 1900-talets modernistiska litteratur belyser frågor som har med vår sinneskunskap att göra. De objekt som står i fokus här är den nya teknik som förändrade människans sätt att se och höra världen: kameran, fonografen, telefonen, filmen, röntgenbilden. Danius argumenterar för att de stora modernistiska författarna, Mann, Proust och Joyce, använder sig av den nya perceptionstekniken för att ställa de grundläggande frågorna: Hur kan vi veta vad vi vet? Vad är en människa?

Vi befinner oss i en tid när ny teknik återigen gör dessa frågor relevanta. Nu har vi att förhålla oss till en bildteknik som inte är gjord för att avbilda utan för att luras – manipulerade bilder och filmer, så kallade ”deep fakes”, föregivna skildringar av händelser som aldrig ägt rum. Vad händer med vår kunskap när vi inte längre kan avgöra om ett fotografi, eller en film, är äkta? Och vad händer med språket, och tänkandet, när bilden tar över som främsta kommunikationsmedel?

I sitt sommarprogram från 2013 beskriver Danius sina tankar kring att träda in i Svenska Akademien. Hon säger att hon kom fram till att det handlar om att ställa sig i led. Man efterträder någon, man blir själv en dag efterträdd. Man sätter sig på en stol, andra har suttit där före en, andra kommer att komma efter. Under tiden får man göra så gott man kan. Förvalta, vårda, föra vidare. Hon tillägger att det är en ganska bra bild av hur livet är. Jag skulle vilja tillägga att det är en ganska bra bild av den mänskliga kulturen – språket, kunskapen, konsten och moralen. Vi har alla att förvalta den samlade erfarenhet som erbjuds oss av det samhälle vi föds i, att vårda den och föra den vidare. Det är så vi håller mörkret stängd och bevarar det väsentligen mänskliga hos oss.

Källa

<div><https://www.svenskaakademien.se/svenska-akademien/sammankomster/hogtidssammankomsten/2019/intradestal-av-asa-wikforss></div>

Taggar

2010-tal, 2019, Hyllningstal, Inträdestal, Kvinna, Svenska Akademien

URI

<https://www.svenskatal.se/tale/asa-wikforss-intradestal>